

SZABÓ MÁTÉ

A társadalmi mozgalmak szektora és a tiltakozás kultúrája Magyarországon*

A modern társadalmakban a társadalmi-politikai mozgalmaknak a változó társadalmi problémák és konfliktusok alakulása, illetve a politikai lehetőségstruktúrák megszabta politikai tér függvényében dinamikusan változó „szektora” létezik (Zald–McCarthy 1987: 161–185, 293–319). A mozgalmak szektora a politikai rendszer differenciált, különféle mozgalmotípusokat magába foglaló sajátos „szelete”; a különféle mozgalmak a társadalom tagjait a politikai nyomásgyakorlás céljából közvetlenül mozgósítják a szervezett és intézményesített politikai formák — pártok, érdekképviselők, önkormányzatok stb. — által elhanyagolt avagy nem megfelelően intézményesített témákra. A társadalmi mozgalmak változó összetételű szektora minden demokratikusan szervezett modern társadalomban létezik, hiszen az intézmények sehol sem képesek adekvát módon követni a folyton változó társadalmi igényeket.

A mozgalmi szektor természetesen nem csupán politikailag releváns, vagy egyenesen politikai orientációjú mozgalmakat foglal magába, hanem vallási, kulturális mozgalmakat is. Az összes társadalmi mozgalmak és a kollektív cselekvés más formái azonban kölcsönösen hatnak egymásra, osztoznak a társadalom mobilizálható erőforrásaiért folyó versenyben a kollektív cselekvés létrehozásáért, hatnak rájuk a társadalom uralkodó kulturális mintái, együttesen hatnak a társadalom szerkezetére, és válnak a társadalmi szerkezetváltozás hatásainak és következményeinek hordozóivá. Ez az összes mozgalmak látens közösségére utaló összefüggésrendszer indokolja a mozgalmi szektor kategóriájának használatát (Zald–McCarthy 1987: 121–143).

* A tanulmány elkészítéséhez az Ernst Reuter Wissenschaftskolleg „Collegium Budapest” ösztöndíja nyújtott segítséget.

A társadalmi mozgalmak világa jóval tágabb a direkt politikai mozgalmaknál. A különféle vallási, kulturális, életmód- és rétegmozgalmak nem minden esetben és nem szükségképpen politikai jelentőséggel bíró társadalmi aktorok. A dinamikusan változó mozgalmi szektorban a politikailag releváns mozgalmak köre is folyton átalakul különféle intern, a mozgalom belső fejlődésétől, és extern, a mozgalom környezétől függő hatások következtében. Így például a nonkonformista vallási, avagy életmódmozgalmak némelyike szándéka ellenére is telítődhet politikai jelentőséggel, viszont létezhet politikai szerepvállalás nélkül is. Jelen tanulmány elsősorban a politikai folyamatok számára releváns társadalmi mozgalmakkal kíván foglalkozni a posztkommunista Magyarországon. A társadalmi mozgalmak politikai szerepe gyorsan és radikálisan változott a posztkommunista átmenet folyamán, és a különféle kelet-közép-európai országokban eltérő volt e változás dinamikája (Szabó 1991b). Itt csak Magyarországgal és azon belül is csupán az 1992–1993-as év néhány, a politikai tiltakozás szempontjából fontos mozgalmával foglalkozom, a történeti-összehasonlító módszer alkalmazása nélkül.

A mozgalmi szektornak és tiltakozási kultúrájának itt persze csak a körvonalait lehet érzékeltetni néhány szereplőjének rövid bemutatásával. A továbbiakban megkísérlem a Demokratikus Chartát, a LAÉT-et, a skinheadeket és az Alternatív Hálózat csoportjait, valamint az MDF-en belüli radikális mozgalmakat összevetni egymással és bizonyos nyugati tapasztalatokkal. Azért éppen ezeket a mozgalmakat választottam ki a különféle társadalmi-politikai mozgalmak közül, mert bár bizonyos előzetes formák a rendszerváltás előtt is megvoltak, ezek a tiltakozások, illetve mozgalmak a rendszerváltás hatalomátvételi periódusát követően, az intézményesedés szakaszában mobilizálódtak, és ennyiben a mozgalmak új generációját képviselik, és már az új politikai keretfeltételek mellett fejlesztették ki dinamikájukat. A vizsgált 1992–1993-as időszakban elsősorban ezek a mozgalmak jelentkeztek harsány tiltakozó akciókkal.

Nagyon sok társadalmi-politikai kezdeményezés, amely a megelőző rendszer válságának termékeként jelent meg, lényegesen átalakult a megváltozott társadalmi feltételek között, és sok átmeneti mobilizációs forma jelent meg a válság legutolsó szakaszában és a hatalomátvételi periódusában. Elsősorban a diák- és ifjúsági mozgalmakra, a környezetvédelmi mozgalom különböző kezdeményezéseire, az 1956-os rehabilitáció, Nagy Imre újratemetése és a kárpótlás témakörében létrejött kezdeményezésekre, valamint a „rég” és az „új” típusú mozgalmi szerveződés közötti „köztes” formára, a taxisblokádra utalnék, melyeknek az elemzése (Szabó 1990; 1991; 1992, 1993) nem illeszthető be a jelen elemzés keretei közé. Itt az új politikai rendszer intézményesedési szakaszának új politikai mozgalmairól kívánok áttekintést nyújtani, elsősorban a politikai tiltakozás szempontjából. Az új mozgalmi generáció bemutatása nem teljes, hiszen nagyon fontosak a politizáló vallási mozgalmak, a foglalkoztatás és munkanélküliség témájában keletkező

iniciatívák és az etnikai csoportok politikai mobilizációja. A mozgalmi szektort teljes keresztmetszetében, vagy egy adott mozgalomtípust komplexitásuk és differenciáltságuk következtében szinte lehetetlen egyetlen tanulmányban bemutatni, még az olyan kis országok esetében is, mint Magyarország. Céлом az, hogy az új politikai mozgalmak generációjának egységes szempontok szerinti összehasonlító elemzése alapján néhány általánosnak tűnő tendenciát és problémát fogalmazzak meg, amelyek tanulságosak lehetnek a posztkommunista átmenetek mozgalmi szektorával kapcsolatos regionális összehasonlító elemzések és a magyar politikai rendszer elemzése szempontjából egyaránt.

A társadalmi mozgalmak és a politikai tiltakozás viszonya sokféle lehet. Nem minden politikai tiltakozás mögött áll társadalmi mozgalom, és nem minden társadalmi mozgalom folytat közvetlen politikai tiltakozást. Létezik azonban a politikai tiltakozások szélesebb körén belül a társadalmi mozgalmak politikai tiltakozásának egy szelete, amelynek feltérképezése fontos mind a politikai folyamatok, mind pedig a társadalmi mozgalmak megismerése szempontjából.

Az elemzett mozgalmakkal kapcsolatos empirikus alapú kutatások hiányában elsősorban a sajtóban megjelenő elemzésekre, megnyilatkozásokra, vitákra, a mozgalmak tiltakozásával kapcsolatos televíziós és rádiós közvetítések anyagára, valamint a mozgalmak nyilvános rendezvényeinek látogatására szorítkoztak forrásaim. A tárgyalt kezdeményezések egy részével kapcsolatos anyagot egységes szempontok alapján igyekeztem feldolgozni az ELTE Állam és Jogtudományi Karán a Politológia Tanszék egyik kutatószemináriumán, ahol a hallgatókkal együtt sok érdekes interjúkból és résztvevő megfigyelésből származó anyagot tárgyaltunk meg és részben dokumentáltunk. A társadalmi mozgalmak politikai tiltakozásának elemzésében alkalmazott kutatási módszerek a nyugati társadalomtudományban kidolgozottak, alkalmazásuk azonban igen drága (pl. vezető napilapok hosszabb távú tartalom-elemzése, video- és filmdokumentációk készítése, rendszeres vitaszemináriumok szervezése és aktivistákkal és ellenfelekkel stb.), ezért finanszírozása nem állt módomban. A saját empirikus alapú kutatás hiányosságai következtében nem tudok foglalkozni a mozgalmak társadalmi bázisának, támogatóik motivációjának alaposabb elemzésével.

A rendelkezésre álló anyagot megkíséreltem a nyugati mozgalomkutatás elméletében és módszertanában kialakult kategóriák szerint (dinamika, akcióformák, szervezet, célok, ideológia és utópia) értelmezni, úgy, hogy az elemzés megmutassa a Magyarországon kialakulóban levő mozgalmi szektor vizsgált aktorainak azonosságait és különbségeit. Ezt követően megpróbálok a nyugati mozgalomkutatás kategóriáinak, a politikai-adminisztratív ellenőrzésnek és a politikai lehetőségstruktúrájának a felhasználásával értelmezni az új magyar politikai rendszer reakcióit a társadalmi mozgalmak politikai tiltakozására. A politikai tiltakozásnak így kettős perspektívájú elemzésére kerül sor, először a mozgalmak, majd az állami-politikai szervezetek szempontjából, azaz mozgalom „intern” és „extern” szemszögből.

A kutatás eddigi eredménye csupán azt teszi lehetővé, hogy bizonyos kiinduló téziseket és hipotéziseket fogalmazzon meg azzal a folyamattal kapcsolatosan, amely remélhetőleg a nyugati demokráciákéhoz hasonló tiltakozási kultúra kialakulásához vezet mind a mozgalmak, mind pedig a többi politikai aktorok oldalán. Ez a folyamat korábban nem indulhatott meg az autoriter rendszerben, illetve a rendszerváltás éles konfliktusainak idején, csupán most, a posztkommunista politikai rendszer konszolidációjával kerülhet rá sor, a politikai kultúra átalakulásának függvényében. A jelen tanulmány megfogalmazta tézisek és hipotézisek is bizonyosan átmeneti érvényűek csakúgy, mint az itt elemzett mozgalmak, amelyek közül 1993-ban a LAÉT eltűnni látszik, míg az MDF-mozgalmárok önálló politikai mozgalmat és szervezeteket alkottak, feladva a „szervezetben belüli mozgalom” átmeneti állapotát. Az elemzés funkciója nem lezárt eredmények rögzítése, hanem a mozgalmi szektorról és a tiltakozás kultúrájáról a diskurzust megindító kérdésfeltevések kialakítása.

Mi a tiltakozás kultúrája? A kifejezés a politikai kultúra sajátos részaspektusát jelenti: az elfogadott tiltakozási akcióformákra, illetve a rájuk történő politikai-adminisztratív reagálásra vonatkozik. Alanyai a legkülönbözőbb, a politikai kultúrában szerepet játszó aktorok. Ennyiben a mozgalmi szektoron messze túlmutató jelentősége van, hiszen beszélhetünk a különféle érdekképviseleti szervek vagy politikai pártok, esetleg szubkultúrák és etnikai csoportok tiltakozási kultúrájáról is.

A tiltakozás alanyainak kultúrája szerves kapcsolatban áll a politikai rendszer legkülönbözőbb elemei (önkormányzatok, rendőrség, bíróságok, tömegkommunikáció, közvélemény stb.) részéről a tiltakozásra történő reagálás kultúrájával. A tiltakozásra persze nem csupán az államhatalmi vagy az államigazgatási szervek reagálhatnak, hanem a politikai rendszer más alanyai is, a politikai pártok, az érdekképviseletek, a társadalmi mozgalmak is. A tiltakozási kultúra így az aktív, a tiltakozó szubjektum és a reaktív, a tiltakozásra valamilyen formában reagáló szubjektum közötti viszony jellemzője, a kölcsönösen elfogadott alapértékek, fratlan szabályok, kommunikációs formák, tárgyalási és erőszakalkalmazási technikák összességének szabályozója. A társadalmi mozgalmak például egyszerre rendelkeznek aktív és reaktív tiltakozási kultúrával. Vannak „össznezmeti” avagy „rendszerspecifikus” minták, amelyek a politikai kultúra egészébe illeszkednek, de ezek is a különféle aktorok közötti viszonyrendszerek komplexumára épülnek.

Ma Magyarországon a mozgalmak tevékenységét jellemző tiltakozási kultúra vonatkozásában is történelmi újrakezdésnek, vagy éppen kezdetnek lehetünk a tanúi és részesei — annak összes nyitott kérdésével, problémájával és konfliktusával együtt. A mozgalmi szektorral és tiltakozási kultúrájával kapcsolatos konfliktusok megoldása a politikai rendszerben olyan tanulási folyamat része, amely különféle, akár ellentétes alternatívákhoz vezethet; a kevésbé nyitott hagyományok továbbéléséhez és újjáéledéséhez, de a modern demokráciákban elért tanulási és toleranciaszint eléréséhez is. Ma még nem tudhatjuk, hogy mi és

milyen lesz ennek a folyamatnak a néhány éven belül intézményesedő eredménye, csupán a kezdeteiben meglévő lehetőségeket, korlátokat és dilemmákat kísérlelhetjük meg felrajzolni.

A MOZGALMI SZEKTOR

A társadalmi-politikai mozgalmak a politikai rendszer nagyon mobil tényezői, amelyek gyorsan abszorbeálják az új problémákat és igényeket, és intenzív és direkt mobilizáció révén politikai nyomást gyakorolnak a rendszer szervezetebb, ám kevésbé mobil és flexibilis aktoraira, a pártokra, az érdekképviseleti szervekre, és a különböző szintű képviselői és igazgatási szervekre. A mozgalmak kevésbé szervezett jellegük következtében nem olyan hatékonyak a politikai problémák megoldásában, mint a pártok, de laza szerveződésük és gyors reagálásuk következtében annál gyorsabban tudnak „rámozdulni” az új társadalmi problémákra és konfliktusokra. Általában nem közvetlenül saját maguk adnak megoldást az általuk felvetett problémákra, hanem a témát felvállaló politikai szervezetek kényszerülnek a rájuk gyakorolt politikai nyomás következtében kialakítani azt. A társadalmi-politikai mozgalmak így fontos „jelző” funkciót látnak el a modern demokráciákban a társadalom és a politikai szervezetek közötti közvetítésben. A modern társadalmakban a mozgalmi szektor plurális és differenciált szerkezetű, a mozgalmak sokaságát és sokféleségét foglalja magába. Nem csupán a „demokratikus”, a „civil” mozgalmak, hanem az őket ellenző és velük szemben álló totalitárius, vagy autoritárius, antidemokratikus „ellen”-mozgalmak is részei a mozgalmi szektornak, amely a meghatározott politikai értékeket elfogadó mozgalmak mellett felöleli az összes egyéb mozgalmat is az adott politikai rendszerben (Lo 1982; Zald–McCarthy 1987: 247–273). A mozgalmi szektor a maga komplexitásában és ellentmondásosságával önmagában egyáltalán nem válságjelenség a politikai rendszerekben; kiterjedése a normális fejlődés velejárója is lehet, vezethet a destabilizálódás, ám ugyanúgy a politikai innováció és megújulás felé is.

A társadalmi mozgalmak mobilizációs dinamikájának elemzésében ahhoz hasonlóan kell eljárunk, mint ahogyan a közgazdaságtan a vállalat működésének vizsgálatában. Az egyes vállalat, példánk esetében egy csokoládégyár, mindig rendelkezik individuális dinamikával, ugyanakkor része az élelmiszeripar vállalati szektorának, azon belül az édesiparének és az összegazdasági vállalati szektornak is, amely azután a nemzetközi globális és regionális gazdasági trendek tárgya és alanya. Ennek megfelelően a mozgalmok kutatás absztrakciós szintjeit is el kell különítenünk egymástól. Egy konkrét békemozgalmi kezdeményezés dinamikája része a politikai mozgalmak és azon belül a békemozgalmak szektorának, de fejlődését természetesen meghatározza a mozgalmi szektor egészének a dinamikája — például Magyarországon, az európai valamint a volt szocialista, avagy a kelet-közép-európai országok fejlődésében.

dési trendjei, és a békemozgalomokra ható globális összefüggések is. Így tehát a mozgalmokutatásban az elemzési síkok sokaságával kell dolgoznunk, aminek eredményeképpen az egyes konkrét mozgalom dinamikája többféle szektoriális szint és globális-regionális tendencia metszéspontjaként jelenik meg. Ezeknek a szinteknek itt csupán egy, a politikai mozgalmakat jellemző szeletét kívánom felvillantani, amelyet részletesebb elemzésben ki kell egészíteni a regionális és a globális trendeknek, valamint a mozgalmi szektor más alrendszerének vizsgálatával, például vallási és kulturális mozgalmak szempontjaival, hiszen ezek hatása nagyon lényeges a politikai mozgalmak fejlődése szempontjából is.

A mozgalmi szektor fogalmát azért is kell itt röviden általában jellemeznünk, mivel a volt „szocialista” országokban sajátos jelentéstartalmak gátolják a társadalmi mozgalmak jelentőségének, a politika folyamatában betöltött szerepüknek a megértését. A régi rendszer marginalizálta a valódi és fetiszizálta a „pszeudo”-, az „ál”-mozgalmakat, amelyek valójában nagy, felülről irányított bürokratikus szervezetek voltak (hivatalos szakszervezetek, Béketanács, KISZ, Népfront stb.). Lehetetlenné tette, hogy kialakuljon a mozgalmi szektor fejlődésében — például az angolszász demokráciákban meglévő — sokgenerációs kontinuitás. A rendszerváltás pedig létrehozta „a rendszerváltó mozgalom” mítoszát, amely vulgáris megfogalmazásában igen közel kerülhet a korábbi „munkásmozgalmi” mítoszhoz. A „rendszerváltó mozgalom” is a régi rendszer válságából eredezteti önmagát, ám hajlamos arra, hogy a rendszerválság „megoldásának”, a „történelem végének” tekintse magát.

A társadalmi mozgalmak szektora az autoriter rendszerekben mindenképpen válságot jelent a rendszer számára, de sajátos, ám normális jelensége az erőszakmentes politikai konfliktusmegoldás intézményesítésére felépülő modern demokráciáknak. A társadalmi-politikai mozgalmak tiltakozása és konfliktusai nem csupán a rendszerválság és a hatalomváltás, hanem az intézményesítés időszakának is szükségszerű kísérőjelenségei a közép-kelet-európai rendszerváltásban. Sőt az intézményesedés folyamatának korrekciója hiányos marad, ha nem kíséri egyebek között a társadalmi mozgalmak kihívása és kritikája.

A mozgalmi szektor Magyarországon csak manapság van kialakulóban. A mozgalmak nem tartozhattak „normális” jelenségek közé abban a politikai rendszerben, amely üldözte és marginalizálta őket, sem a rendszerváltásnak abban a szakaszában, amikor a posztkommunista hatalomváltás érdekében a különféle mozgalmak „rendszerváltókként” akcióegységet alkottak a régi rend képviselőivel szemben. Magyarországon az első szabad választások eredményeként létrejött hatalomváltás után, az új politikai rendszer kiépülésével párhuzamosan alakul ki a társadalmi mozgalmak szektora. Azok a társadalmi kezdeményezések tartoznak ebbe, amelyek a demokratikus politikai rendszer szervezeti kiépülésével párhuzamosan választják, illetve öltik magukra a mozgalom mobilizációs-tiltakozási formáját. Nem kerül be ide az összes nonkonformista társadalmi-politikai kezdeményezés, mint a korábbi, a minden

„másságot” valamilyen formában üldöző és kirekesztő rendszerben, hiszen ezek számára nagyon sokféle szervezeti-intézményes forma áll nyitva (egyesületek, pártok, szekták és egyházak, klubok stb.). A mozgalmi szektornak és a tiltakozási kultúrának Magyarországon megvan az előtörténete, amely visszanyúlik a polgári társadalom fejlődésének kezdetéig, s bizonyos élő hagyományai ma is elevenek a mozgalmak és tiltakozásuk egy részében. E tanulmánynak azonban nem az a célja, hogy rekonstruálja ezt a hagyományt, illetve mai hatásait, ezért csupán utalunk erre az egyes mozgalmi aktorok „ideológiáját és utópiáját” elemző részeknél.

INTERN TÉNYEZŐK

A mozgalmak kialakulásának okai

A posztoszocialista rendszerek mozgalmi szektora kialakulásának okai a társadalmi-politikai rendszer szerkezetváltozásának kísérőjelenségeként — folytonosan és hosszabb távon is elkerülhetetlenül — fellépő társadalmi, kulturális, gazdasági és politikai válságjelenségekben keresendőek, melyekre adekvát politikai válaszokat aligha lehet elvárni a frissen intézményesedett politikai rendszertől. A „válságkezelés válsága” ebben a szituációban ugyancsak szükségszerű és elkerülhetetlen, s egyaránt jellemzi a kormányzati és az ellenzéki pártok működését. Így nagy tér nyílik az intézményeken kívüli politikai megoldások keresésére.

Az említett tendenciák mellett a különféle mozgalmak mobilizációját szituatív tényezők határozzák meg. Így a liberális demokráciát veszélyeztető bürokratikus és autoriter vonások a politikai rendszer működésében a *Charta* és az *alternatívok*, a gazdasági struktúraváltás szociális következményei a LAÉT, a fiatalok munkanélkülisége és perspektíva-vesztése, a politikai nevelés hiányosságai a *skinheadek*, az állami szerepvállalás és a kormányzati felelősség, valamint az MDF programjának nemzeti-szociális céljai közötti feszültség a *kormánypárti radikalizmus* létrejöttéhez járultak hozzá. A mozgalmi mobilizáció a célkitűző szakaszban a komplex társadalmi problémákat leegyszerűsítő, a szélesebb körű mozgósításhoz megfelelő politikai formulák kialakításával kezdődik. Ezek a formulák az ágazati politikai kérdéseket világos igen-nem alternatívákká változtatják, és a pozitív alternatívát, a mozgalom céljának elérését a kiváltó okok és problémák megoldásaként sugallják. Mint Otthein Rammstedt (1978) német szociológus megjegyzi, a mozgalom a keletkezés motívuma és a célja közötti közvetlen kapcsolat létrehozására törekszik, s a problémamegoldás esetében önmagát teszi feleslegessé.

Dinamika, mobilizáció

A társadalmi mozgalmak nem azonosak a tömegcselekvéssel (Turner–Killian 1987), jóllehet gyakran és széles körben alkalmazzák a politikai tiltakozás eszközeként a tömegek mozgósítását. A tömegcselekvés a kollektív cselekvési formák spontánul, szituatíven keletkező és elmúló alakzata. Ezzel szemben a társadalmi mozgalmakban a célok, a szervezet és a stratégia vonatkozásában egyaránt stabilabb, tartósabb és intézményesedett formák léteznek. A társadalmi mozgalmak nem előzmények nélküli, teljesen spontán cselekvési formák. A kollektív cselekvés előzetesen kialakított formáihoz kapcsolódnak. A mozgalmak keletkezésének magyarázatában ezeknek a „megelőző alakzatoknak” a sokrétűségére hívták fel a nyugati kutatások a figyelmet, s ezt a magyar tapasztalatok is megerősíteni látszanak. A *Charta* és a *médiaellenes megmozdulások* mögött kialakult politikai szervezetek álltak, a *skinheadek* és az *alternatívok* ifjúsági szubkulturális hálózatokból épülnek fel. A *LAÉT* a nemzetközi szakirodalomban „átmeneti team”-ként leírt (Zald–McCarthy 1987: 257–258) formát jelent, ahol a kisszámú elkötelezett aktivista szervezi a széles körű, de eseti és meghatározott hozzájárulást (aláírás stb.) nyújtó támogatók jóval szélesebb körét. A társadalmi mozgalmak nem a semmiből keletkeznek, hanem reaktiválódó vagy aktiválódó társadalmi hálózatok működésére épül fel mobilizációjuk. A mobilizáció célja az erőforrások mind szélesebb körű bevonása a mozgalom céljának megvalósítására, amelyet különféle akcióformák alkalmazásával, és sajátos akciórepertoár kialakításával kívánnak elérni a vizsgált mozgalmak.

Akcióformák

A különféle politikai mozgalmakban a mobilizációs stratégiák közös eleme a tiltakozás mozzanata. A demonstratív, esetleg akár kényszerítő jellegű politikai tiltakozó akciók a mozgalmak működésének sajátos „erőforrásai”. Míg a politikai pártok céljaik elérésére a választók támogatását kívánják megszerezni, a mozgalmak sajátossága — egy amerikai kutató szellemes megállapítása szerint — a „tiltakozás mint erőforrás” bevetése. Ennek megszervezése zajlik a különböző mobilizációs kampányok során, amelyek jellege az alapul fekvő célok, a választott akcióformák és a mozgósító szervezetek sajátosságainak függvényében alakul ki.

A tiltakozás mint erőforrás felhasználása az összes mozgalmat jellemzi, de eltérő ezen belül a megválasztott stratégiák és az akcióformák jellege és a mozgalom tiltakozási kultúrájában elfoglalt helyük. Joachim Raschke (1985: 294) hamburgi politológus nyomán az intézményekhez való viszony és a cselekvés hatásainak orientációja alapján hasonlíthatók össze a különféle mozgalmak akcióformái.

I. táblázat

	Intermedier	Demonstratív	Direkt-kényszerítő
intézményes	x	x	–
többdimenziós	x	x	x
antiinstitucionális	–	x	x

Raschke az intézményes kereteken belül elhelyezkedő, illetve az intézményeken kívüli, sőt a velük ellentétes, ellenük irányuló mozgalmi akcióformákat állítja szembe egymással tiszta típusokként, de megengedi a két tiszta típus keveredését a többdimenziós akcióformák esetében. A társadalmi mozgalmak politikai tiltakozását többnyire a két tiszta típus keveredése, a többdimenziós akcióformák jellemzik. Adott mozgalom eltérő konfliktustípusokban eltérő intézményes és intézményellenes akcióformákat alkalmazhat, sőt kombinálhatja is őket egymással ugyanazon konfliktusban kifejtett tiltakozásaiban, például a konfliktus eszközlődése esetén, vagy ha az intézményes akcióformák lehetőségei hatástalannak bizonyultak. Vannak persze az intézményessel nemigen párosítható intézményellenes akcióformák, amilyen a terrorizmus, illetve olyan mozgalmak, amelyek határozottan elutasítják az intézményellenes akciókat. A legalitás-intézményesség értelmezésében igen nagyok lehetnek a különbségek a mozgalmak, illetve a hatóságok, avagy az alkotmány felfogása között, ez pedig az akcióformák extern és intern felfogása közötti ellentmondásokhoz és ellentétekhez vezethet.

Az intézményes, az intézményellenes és a többdimenziós akciókat magába foglaló mozgalmi stratégiákat Raschke három akcióforma kombinációjával írja körül. Az intézményes stratégiák közvetítő és demonstratív akcióformákat alkalmaznak, de nem alkalmazzák a direkt-kényszerítő formákat. A közvetítés a mozgalmak és az intézmények közötti közvetítést szolgálja (pl. összehasonlítás, aláírásgyűjtés, petíciók, tárgyalás, informálás). A demonstratív akcióformák a szélesebb nyilvánosság számára tartalmazznak „üzenetet” a mozgalom céljairól, ideológiájáról, értékeiről, s ezt minél szélesebb körben tudatosítva igyekeznek nyomást gyakorolni a közvéleményre céljuk elérése érdekében (pl. Greenpeace-akciók). A direkt-kényszerítő akcióformák a közvetlen célélést, avagy az arról való tárgyalások kikényszerítését szolgálják, és ennek érdekében ellenfeleiket vagy a szélesebb társadalmi-politikai környezetet, sokszor az államhatalmi-államigazgatási szerveket kényszerítik valamilyen tevékenység végrehajtására, vagy pedig a túrésére (pl. a bombariadós fenyegetés avagy az üllősztrájkos blokádnál a direkt kényszerítést kombinálhatja a demonstratív hatással).

Az intézményes kereteken belül maradó mozgalmi stratégiák az intermedier és a demonstratív akcióformákat ötvözik, míg az antiinstitucionális stratégiák a demonstratív és a direkt-kényszerítő formákat kombinálják. A többdimenziós stratégiák mindhárom akcióformát tartalmazhatják, amint ez például a taxisblokádnál történik.

A *Charta* tüntetési és tömegdemonstrációi a többdimenziós stratégián belül egyaránt felvonultatják az intermedier és a demonstratív akcióformákat. A *LAÉT* éhségstrájkja és népszavazási kampánya az anti-institucionális mobilizációs stratégiához áll közel, és a demonstratív akciók mellett direkt-kényszerítőeket is alkalmaz. A *skinheadeknél* nem beszélhetünk világos döntésről az intézményes és az antiinstitucionális stratégiák között, és összefér náluk a parlamenti pártokkal való konzultáció intézményes közvetítő akcióformája az erőszakos bűncselekményeket is tartalmazó direkt kényszerítéssel. Az *Alternatív Hálózat* aktivistái az eddigiekben az antiinstitucionális mobilizációs stratégián belül megelégedtek a demonstratív formák alkalmazásával, de egyes tagszervezetek vitáiban stratégiai alternatívaként megjelennek a direkt-kényszerítő akciók is. Az *MDF* radikális „mozgalmainak” tiltakozása a demonstratív formák mellett direkt-kényszerítőeket is alkalmaz (éhségstrájk, piactéri illegális árusítás és tüntetés, felhívás a médiák működésének zavarására stb.).

A tiltakozás kultúrája szempontjából elgondolkodtató, hogy Magyarországon a direkt-kényszerítő eszközök különféle formái is teret kapnak a mozgalmak akció-repertoárjában. Ez a stratégia és akcióforma ugyanis az államhatalommal, illetve az ellenkező célkitűzéseket támogató mozgalommal konfrontálódva bizonyos szituációkban könnyen az erőszak eskalációjához vezethet. Ezt az eskalációt sikerült elkerülni a taxisblokáé esetében, ahol azonban a tiltakozás gyors kiterjedése miatt igen nagy volt a tét, amely kölcsönös önmérsékletre bírta a szemben álló feleket, és a konfliktus viszonylag gyorsan intézményes megoldási kereteket nyert. Ugyanakkor tapasztalati tény, hogy a direkt-kényszerítő tiltakozási formák alkalmazása nem szorul ki a több generáción keresztül kialakult mozgalmi szektorral és tiltakozási kultúrával rendelkező országokban sem a mozgalmi tiltakozás repertoárjából (pl. a vissza-visszatérő fuvarozó, vagy agrárius blokáéok, úttorlaszok), sőt egyes amerikai elemzések tanúsága szerint némely „erőszakos” mozgalom gyorsabb sikert ért el, mint „békésebb” sorstársai (Gamson 1975).

Az akcióformák és a stratégiák körüli vitákban a modern demokráciákban elterjedt gyakorlatnak megfelelően a magyar mozgalmak szellemi horizontján is végigvonul az erőszak-erőszakmentesség, a legalitás-legitimitás, valamint az ezekkel összefüggő ún. állampolgári engedetlenség problémaköre (Csapody 1991). A jogellenes, jogsértő tiltakozások igazolására Magyarországon is többen — például a *LAÉT*, az *alternatívok*, az *MDF radikálisai* — gyakran hivatkoztak az állampolgári engedetlenségnek az eredeti kontextusból kiragadott fogalmára. Az állampolgári engedetlenség definiálása igen nehéz feladat. Magyarországon ez a tiltakozási forma még mindig annyira gyökértelen, hogy szinte teljesen önkényesen igénylik maguknak a legkülönfélébb, a hatósági előírások megszegésére felszólító tiltakozó akciók. A fogalom parttalan kiszélesítésének tendenciája devalválhatja ezt az egyébként igen fontos és érdekes tiltakozási formát a hazai tiltakozás kultúrájában. A jogi elbírálás enyhítésének igényén túl a polgári engedetlenség akcióformáit

alkalmazó mozgalmaknak igyekezniük kellene az állampolgári engedelmességi kampányokat jellemző kifinomult és flexibilis, a hatóságokkal való együttműködést és az erőszak eszkalációjának elhárítását szolgáló technikákat és eljárásokat (Ebert 1983) felhasználni. Ezzel nagymértékben gyarapíthatnák a magyar tiltakozási kultúrát mind a tiltakozók, mind pedig a politikai-adminisztratív ellenőrzés szervei. Az állampolgári engedelmesség egyébként sem csupán a tiltakozók által szubjektíve annak minősített akcióforma a plurális demokráciákban, hanem szükség van arra, hogy más releváns aktorok, köztük a bíróságok is, nyilvánosság közvetítésével kialakított társadalmi-politikai diskurzusban létrejött konszenzus alapján annak ismerjék el. Ugyancsak hiányzik még nálunk a tiltakozás gyakorlatából és a hatóságok reakcióiból az arányosságnak és az együttműködésnek az a kölcsönösen elfogadott mércéje a politikai kultúrából, melynek alapján kerülnek bevetésre a nyugati demokráciákban a különféle akcióformák és reakciók mindkét oldalon, s ezáltal megelőzhető a kofliktusoknak a taxisblokádhöz hasonló kiéleződése. Az ilyen tiltakozások jogi-politikai minősítésével kapcsolatos problémák megválaszolásában folytonosan rá vagyunk utalva a politikai kultúrán belüli és a politikai kultúrák közötti konszenzus kialakítására. A világos jogi szabályozáson túlmenően ugyanis a modern demokráciák gyakorlatában a társadalmi tiltakozás felvetette jogi-politikai kérdéseket időről időre és az adott helyzetben fennálló társadalmi konszenzus alapján válaszolják meg, akár a jog betűjével ellentétesen is. A mozgalmak ugyanis korlátozott mértékben, de alkalmazzák az ülösztrajkos blokádot, az engedély nélküli tüntetések stb., a jogellenes magatartások egész sorát tiltakozó akcióikban, amelyek illegálisak, de legitimként próbálják elfogadtatni a társadalmi nyilvánosság közvetítésével.

A demokráciákban állandó elméleti és gyakorlati — cselekvésekkel folytatott — kommunikáció zajlik a politikai kultúra sajátos szegmentumának, a tiltakozási kultúrának a kialakításáért. Ebben a folyamatban a nyugati demokráciákban jelentősen kiszélesedett — a jogrendszer lényeges változásán túlmenően is — a tiltakozási kultúra, aminek eredményeként a társadalom egyre növekvő része fogadja el, illetve alkalmazza a nem-konvencionális politikai tiltakozás különféle formáit mint a politikai konfliktusmegoldás legitím eszközeit, akcióformáit. Magyarországon és a többi ún. posztszocialista rendszerben ez a tiltakozási kultúra csak manapság van kialakulóban, ami bizonytalanná teszi az állami szervek, a mozgalmak és a nyilvánosság reagálását a tiltakozás új, korábban ismeretlen formáira.

A nyugati demokráciákban a kialakult informális értékelési és alkumechanizmusok egész sora teszi „kalkulálhatóvá” a tiltakozás stratégiáját és a politikai-adminisztratív rendszer reakcióit. (Ilyenek pl. a rendelkezésre álló enyhébb akcióformák kimerítésének kölcsönös elvárhatósága, a koordináció és a kooperáció a tiltakozók és a rendőrség között — a tüntetések bejelentésén túlmenően is — az erőszakos atrocitások elhárítására stb). A Kádár-rendszerrel szembeni tiltakozások, illetve a rendszerváltás élményei csak korlátozott érvénnyel átvihető

tapasztalatokat jelentenek az új, demokratikus tiltakozási kultúra számára, amelyet a „kísérlet és a kudarc” pragmatikus aprómunkájával, a mindennapokban kell a mozgalmaknak és a tiltakozásaikra reagáló állami-politikai szervezeteknek kialakítaniuk. Ma Magyarországon ennek a folyamatnak még csak a kezdeteinél tartunk.

Szervezet

A tárgyalt politikai mozgalmak viszonya a szervezetekhez változó, akárcsak önálló „mozgalmi szervezetük” kialakításának dinamikája. A *Charta*, mint a demokráciáért tiltakozó mozgalom, olyan „esernyőszervezet” (umbrella organization), amely elvileg támaszkodhat az összes „demokratikus” politikai szervezetre — s egy részük segíti is őket szervezeti és anyagi forrásaival, valamint politikusaik részvételével —, amennyiben nem lépnek fel a támogató kompetenciáját veszélyeztető, konkurens politikai szerveződés kialakításának igényével. A *Charta* szervezetfejlődési perspektívája így a periodikusan ismétlődő akcióegység szervezése, amelyben jelentős és erős támogató szervezetekkel rendelkezik, viszont önálló szervezeti alternatívái korlátozottak, elsősorban koordinatív funkciókra szorítkoznak. A *LAÉT* mobilizáló kampányait informális hálózati szerveződésre és az „átmeneti team” intenzíven dolgozó magjára építette fel. A demonstratív és a direkt-kényszerítő stratégiák alkalmazása után azonban már önálló pártszervezet kialakításáról is folyt a vita a *LAÉT*-ban, amely új, intézményesített politikai erővé kívánta változtatni a kampányokban mozgósított társadalmi tiltakozást. Ez a lépés persze mindenképpen visszahat majd az addigi spontán szerveződésre.

Mind a *Charta*, mind pedig a *LAÉT* akcióiban a tömegkommunikáció bizonyos szervezethelyettesítő funkciót lát el (Molotch 1979). A hatvanas évek amerikai mozgalmaival kapcsolatosan fogalmazódott meg és igazolódott be később az a tézis, hogy a lazán koordinált, szétszórt tiltakozó kampányokban a médiák kvázi-szervező funkciókat látnak el az információk nemzeti, avagy más szélesebb körű terjesztésével és közvetítésével (Oberschall 1978). Ez a kapcsolat azonban veszélyes médiafüggőséghez vezethet, mert megmutatkozott az amerikai tapasztalatok alapján, hogy látványos és nagy hírértékű akciók híján a médiák érdeklődése rohamosan megcsappan, ami a saját szervezeti hálózatot nélkülöző kampányok gyors összeomlását idézheti elő. A *LAÉT* dilemmája így az eredeti, a médiafüggő informális hálózat fenntartása, illetve az önálló, formalizált szervezet létrehozása között fogalmazódik meg.

A formális szervezet nem mindig szükséges a mozgalmak sikeres működéséhez. A laza, hálózati szerveződésnek vannak előnyei a tiltakozás politikája számára. A mozgalmi hálózatok, mint azt Alberto Melucci olasz szociológusnak a milánói mozgalmi szektort hosszabb távon elemző kutatásai bebizonyították (Diani–Eyerman 1992), túlélték a mozgalmi szervezetek és tiltakozó kampányok gyors változásait, és képesek voltak közvetíteni a letűnt mozgalmak felhalmozta személyi és

anyagi erőforrásokat az új mozgalmi szervezetekhez és mozgalmakhoz. A gyorsan változó tiltakozási és mobilizációs témákra a hálózatok flexibilisen mobilizálhatóak, ezzel szemben a stabilabb formalizált szervezetek nehezebben alkalmazkodnak hozzájuk.

A *skinheadek* és az *Alternatív Hálózat* összefogta ifjúsági szubkulturális csoportok (Rácz 1989; 1992a; 1992b) más minőséget jelentenek a szervezeti modell szempontjából. A különféle szubkulturális csoportok hálózatai jó talaját jelentik akár a több generáción keresztül mozgalmi mobilizációnak és betagozódhatnak a nemzetközi kulturális trendeket közvetítő mobilizációs hullámokba is (Gábor 1992). Ezek a sajátosságok figyelhetőek meg a magyar *skinheadek* és az alternatív csoportok esetében is. Mindkét irányzat ifjúsági szubkulturáknak a nyolcvanas évekre visszanyúló hagyományaival rendelkezik Magyarországon, jóllehet politikai mobilizálásuk viszonylag új fejlemény, amelyhez a belső politikai keretfeltételek megváltozásán túl a nemzetközi kapcsolatrendszer is hozzájárulhatott. Mind a *skinheadek*, mind pedig az alternatívok esetében a mozgalmak belső, szubkulturális kommunikációjában nagy szerepet töltenek be a kulturális-művészeti médiumok, amelyek mint szimbolikus-expresszív közvetítők részben helyettesítik a szervezetek integráló erejét.

Az illegális és erőszakos politikai akciókra kész *skinheadek* egy része „titkos” (clandestine) szervezeteket alkot, amelyek a nyugati tapasztalatok szerint a terroristákénál kevésbé hierarchikusan szervezettek, és nem a látványos politikai merényletekre, hanem a „mindennapi” politikai motivációjú erőszakcselekmények megszervezésére irányulnak. Ilyen politikai aktivitás már Magyarországon is megfigyelhető, mint a néhány nyilvánosságra került bűnügy megmutatta. A nyugati alternatívok „autonómista” irányzatában is megvan a politikai tiltakozás erőszakos eszközeit főleg a legális demonstrációkhoz kapcsolódva alkalmazó vonal (Szabó 1984), amelynek hazai megjelenése szintén nem kizárt. Ez azonban ma még nem jellemzi az erőszakmentes politikai tiltakozás megszervezésére 1992 októberében Budapesten megalakult Alternatív Hálózat tagszervezeteinek működését, a Hálózat maga pedig nem szervez közös politikai akciókat, csak információs és kommunikációs hálózatot biztosít a tagszervezetek számára.

Érdekes színteret jelentenek a mozgalmi szervezetek palettáján a legnagyobb kormányzó párton, az *MDF*-en belül szerveződő különféle „mozgalmak”, amelyek tiltakozó akciókat közvetlenül a kommunista és liberális ellenfelek vélt feltalálási helyei (pl. médiák) ellen és — először csak közvetetten, majd pedig önálló politikai mozgalmakat és szervezeteket alkotva közvetlenül is — a saját pártjuk vezette kormány politikája ellen irányítják. Ezek a mozgalmak a „szervezetten belüli mozgalom” típusát jelentették (Zald–McCarthy, 1987: 185–223), amíg nem váltak ki „anyaszervezetükből”. Az első pillantásra kissé ellentmondásos szerveződéstípus elterjedtebb, mint gondolnánk például az egyházak és a szekták több évezredes viszonyában, avagy közelebbről a nyolcvanas évek magyar mozgalmi közül a felsőoktatás diákközösségeinek keretében

létrejött szakkollégiumi mozgalomban. A „szervezetten belüli mozgalom” sokfélék és különféle okokból szerveződnek meg. Esetünkben a társadalmi-politikai mozgalomként induló MDF gyors „néppárttá” szerveződése tekinthető ilyen oknak, ami feltehetőleg a széles és autonóm módon működő mozgalmi hálózat, valamint a nagy ütemben szervezeti pozíciókat kialakító pártelit közötti gyorsan növekvő távolságot és ezáltal konfliktuspotenciált teremtett. A párton belül a politikai irányzatok és a személyiségek vitáiban és konfliktusaiban a gyorsan mobilizálható hálózatok kitűnően bevethető erőforrást jelenthetnek. A szervezetten belüli mozgalom így a szervezetten belüli konfliktusmegoldás eszközüvé is válhat, ugyanakkor kifelé is érvényesítheti érdekeit a tiltakozás eszközeivel.

A fenti példák is mutatják, hogy milyen sokféle szervezeti modell játszhat szerepet a társadalmi mozgalmak megszervezésében. A felsorolt modellek, a szervezetek közötti tiltakozó akcióegység szervezése, a médiafüggő átmeneti team, a szubkulturális hálózatok és a szervezetten belüli mozgalmak egyaránt ismertek a modern demokráciák gyakorlatából.

Célok

A társadalmi mozgalmakban oly fontos célkitűző aspektus az egyik lényeges különbség a tisztán szubkulturális jelenségekhez képest, amelyek ugyan befolyásolják tagjaik, illetve résztvevőik motivációját és cselekvését, de nem a mobilizációhoz megfogalmazott célok elérésére, hanem a szubkulturális identitás szimbolikusan közvetített fenntartására (Raschke 1985; Rammstedt 1978). A mozgalmi célok jellege eltér a politikai pártokétól, amelyek az ágazati politikák teljes spektrumában alternatív politikai programot fejtenek ki. A mozgalmak ezzel szemben szelektíven megfogalmazott politikai céljaik, valamint „háttér”-ideológiáik és utópiáik között közvetlen kapcsolatot hoznak létre, a megvalósítás igényével megfogalmazott ágazati politikák közvetítése nélkül. A célélérés stratégiája a mozgalomnál az intenzív mobilizáció, a politikai pártoknál pedig a politikák hosszabb távú megvalósítása. A mozgalmi célok megfogalmazása persze eltérő módon történik, eltérő a mozgalmi célok domináns orientációja, és a megvalósítás stratégiái is különfélék lehetnek.

A célok sokfélesége és eltérő státusa figyelhető meg az új magyar mozgalmi szektor esetében is. A *Charta* esetében a változó, aktuális tiltakozási témák világos értékrend alapján kerülnek kiválasztásra és állnak össze koherens orientációvá. A Tilly-féle megkülönböztetés (Tilly 1978) alapján a *reaktív, az új hátrányok elhárítását és a proaktív, az új előnyök elérését* szolgáló célkitűzések között a *Charta* esetében a demokratizálódás elért eredményeinek védelmezéséről van szó az új hátrányokkal szemben. A LAÉT esetében kevésbé világosan körvonalazottak azok a politikai értékek, amelyek alapján a változó témákat és akcióformákat kiválasztják. Itt is a reaktív, az új hátrányok elhárítását célzó tiltakozás

volt a jellemző az eddigi működésben, bár megjelentek a proaktív, az új előnyök elérését célzó követelések is. A LAÉT világos „single-issue” követelés jegyében, az általános forgalmi adó bevezetésének üteme és mértéke ellen indította el tiltakozó akcióit, azonban úgy tűnik, nem lesz képes új témák integrálására kampányainak kudarca után. A Charta és a LAÉT között a célkitűzés és a célelérés stratégiájának a viszonyában is jelentős eltérés figyelhető meg. A Charta változó aktuális célok érdekében lényegében ismétli akciórepertoárját, a LAÉT pedig azonos cél érdekében változó és egyre radikálisabb akcióformák sorozatát vetette be. Ennek a stratégiának a dinamikája, illetve a célok és értékek vonatkozásában kevésbé flexibilis megfogalmazás vet fel olyan problémákat, amelyek elvezetnek a LAÉT pártalapítási törekvéseihez, illetve a tiltakozási potenciál differenciálódásához a „középosztályi” és a „szegény” tiltakozók között. Míg a Charta a jelenlegi szervezet, célok és stratégia mintái alapján ezen a szinten viszonylagosan stabilizálódhat, a LAÉT-et stratégiai, szervezettefejlesztési dilemmákba sodorta a „single-issue” orientáció, ez ugyanis a célelérés elmaradása esetén az új témák bevezetéséhez szükséges világos politikai értékrend hiányában hasonló válságokat idéz elő.

A célok síkján tipizálhatók a mozgalmak például a hatalomorientált, a szociális-jóléti, avagy a szociokulturális célkitűzések dominanciája szerint (Raschke 1985: 114–116). A Charta e vonatkozásban inkább a politikai kultúra átalakítása, mintsem a hatalom újraelosztása körül szerveződött mozgalom. A LAÉT-et kezdeti szociális-jóléti célkitűzéseinek dinamikája, gyors radikalizálódása a stratégia és az akcióforma vonatkozásában egyre inkább a hatalom újraelosztására orientálódó mozgalommá tették. Mindkét kezdeményezésnél hiányzik a mindennapi élet struktúráinak közvetlen átalakítására irányuló célkitűzés, ennek megszervezése csak szélesebb társadalmi hálózatok segítségével volna lehetséges. Ehhez viszont mind a Charta, mind pedig a LAÉT túlságosan kampány-, illetve akcióorientált, és laza hálózati szerveződésük a mozgalom akcióinak megszervezését, nem pedig a közvetlen, mindennapi konfliktusmegoldást szolgálja.

A magyar *skinheadek* és az *alternatívok* szubkulturális hálózatai ezzel szemben éppen fordított logikára épülnek fel. Mindkét mozgalomtípusnál szociokulturális jellegű kezdeményezések hálózatairól van szó, melyeknek funkciója elsősorban a mindennapi társadalmi, politikai és kulturális élet átalakítása és konfliktusmegoldásainak befolyásolása. A *skinheadek* és az Alternatív Hálózat tagszervezeteinek demonstratív politikai akciói éppen ezeknek a sajátos és jól körülhatárolható szociokulturális milióknak a bázisán épülnek fel. A *skinheadek* a mindennapi erőszakot és agressziót, az *alternatívok* pedig a mindennapi erőszakmentes tiltakozást és konfliktusmegoldást viszik bele szubkulturális milióikból a tiltakozás kultúrájába. E szubkulturális hálózatokon felépülő, szociokulturális változásra orientált mozgalomtípusok számára a hatalmi politizálás külsődleges. Politikai célkitűzéseik és akcióik a „nagy”, a „felnőtt” nyilvánosság szférájában ennek megfelelően nem igazán auto-

nóm jellegűek, többnyire más, közvetlenül hatalmpolitikai orientációjú irányzatokhoz kapcsolódva, velük együttműködve, sőt néha azok „eszközeként”, instrumentalizálva jelentkeznek.

A szubkulturákra épülő mozgalmakban a célok megfogalmazása kevésbé világos és rendszerezett, mint a kifejezetten politikai orientációjú mozgalmaknál. A szubkulturákban a belső nyilvánosságon belüli utópikus fantáziálás, kifelé pedig a szubkultúra szimbólumainak és céljainak demonstratív, avagy erőszakos tiltakozó akciók révén történő terjesztése és propagálása a jellemző, ez részben magának a szubkulturális hálózatnak a fenntartására, részben a társadalmi-politikai környezet befolyásolására irányul. A szubkulturális mozgalmak hajlamosak a már kialakult célrendszerrel rendelkező politikai szervezetek céljainak esetleg radikalizált átvételére, kifejezett, avagy ki nem mondott akcióegységben történő támogatására, akár „szervezetten belüli mozgalommá” szegődve. A skinheadek egy része ezt a különféle keresztény-nemzeti pártok és mozgalmak keretében teszi, míg a Hálózat tagjai számára közelálló partner a Charta „esernyőszervezete”, amelynek tüntetésein a politikailag legaktívabb hazai alternatív kezdeményezések is részt vesznek. A skinheadek és az alternatívok céljai inkább reaktívak, mint proaktívak, a hátrányok elhárítását, nem pedig új előnyök szerzését szolgálják. Az alternatív kezdeményezéseken belül a proaktív célok inkább a kevésbé politikai jellegű kezdeményezések, az alternatív életforma-mozgalmak jellemzői, a politikában a reaktív célkitűzések az uralkodók. Mindkét kezdeményezés nemzetközi kulturális trendek részese, tehát a mozgalmi hálózatok nemzetközileg elterjedt célrendszerei számukra eleve adott keretek, amelyeket hallgatólagosan elfogadnak, illetve közvetítenek a magyar társadalmi-kulturális közegbe. A skinheadek és az alternatívok a nem-konvencionális politikai stílussal saját szubkulturális értékeik alapján kívánják a politikai kultúrát átalakítani, és a közvetlen hatalmpolitikai célkitűzések kívül esnek perspektívájukon. Céljaik és az érvényesítésükre irányuló eszközök vonatkozásában érdemes még egyszer aláhúzni azt az alapvető különbséget, hogy a skinheadek erőszakos akciói ellenkeznek a modern demokráciák erőszakmentes politikai konszenzusával, míg az alternatívok a nemzetközi tapasztalatok szerint integrálhatóak abba, ha bizonyos feszültségekkel is.

Az MDF-en belüli „mozgalmárok” hatalmpolitikai céljaikat a kormányzó párton belüli politikai irányzatként az eddig említett célkitűzések közül talán a legvilágosabban fogalmazták meg, és markáns arcúval rendelkező „ideológiákra” építenek, a magyar „népi” gondolat gazdag hagyományába ágyazva követeléseiket. Ebben az esetben az „ideológikus” jelleg jól illeszkedik a pragmatikus hatalmpolitikai célkitűzésekhez. Ugyanis pártpolitikai irányzatként, „szervezetten belüli mozgalomként” céljaik megfogalmazásának és céltelérési stratégiájuknak az a jellegzetessége, hogy az elfogadott és kialakult keretként szolgáló párt ágazati politikák szintjén kidolgozott programjának egyes elemeit a mozgalom értékrendje és ideológiája alapján radikalizálják, és bizonyos

konkrét követelések érdekében mobilizálják tagságukat, illetve támogatóikat a párton belüli és kívüli politikai nyomásgyakorlás céljából (médiák, piacok, kulturális „önvédelem” stb). Az itt vizsgált célrendszerek közül talán a leginkább proaktív, új előnyök elérését célzó irányzat ez, amely azonban retorikájában erőteljesen felhasználja a „sérelmek” és hátrányok elleni fellépés mozgósító erejét. E mozgalom célkitűzéseinek orientációja egyesíti magában a hatalomorientált, a szociális jóléti és a szociokulturális elemeket.

Markánsan különbözik a radikális populizmus a Charta és a LAÉT single-issue-orientációjától, mert felhasználja ugyan a single-issue radikalizálódásának stratégiáját (lásd média-ügy), azonban párton belüli mozgalomként a single-issue politizáláson túl általános politikai célkitűzésekkel, az ágazati politikai programok módosításának az igényével is fellép. Nem hiányzik belőle a határozott szociokulturális hangsúly sem, amelyet azonban nem szubkulturális hálózatokra, hanem a felvállalt „magyar”, „népi” értékekre, életmódra, kultúrára kíván alapozni. Jelen vannak a szociális-jóléti célkitűzések is. Politikai mozgalomként azonban mégiscsak a hatalompolitikai jellege dominál.

A mozgalmak céljai mindig a stratégiák, az akcióformák, a mobilizációs minta összefüggésében értelmezhetőek mint a külső politikai lehetőségstruktúra szempontjából adekvátak vagy inadekvátak, mivel ezek vezetnek sikerhez avagy kudarchoz a célok megvalósításában. Önmagában a célok világos megfogalmazása, koherenciája, érvelése, ideologikus alátámasztásuk mértéke, avagy belső demokratikus megszerveződésük, illetve a demokrácia értékeinek felvállalása nem jelentenek elégséges sikertényezőket. Sőt, az USA-beli mozgalmak empirikus vizsgálata azt is bebizonyította, hogy a plurális demokráciában sokszor a demokráciától egyértelműen idegen, erőszakos, kényszerítő eszközöket alkalmazó és célokat valló mozgalmak is komoly részsikereket érhetnek el agresszív politikai stílusuk révén, amely vonzóvá teszi őket a médiák számára, s megsokszorozza demonstratív hatásukat (Gamson 1975). A mozgalmi szektor az eltérő és ellentétes célokkal és orientációkkal rendelkező mozgalmak pluralitását foglalja magába a plurális demokráciában, ezért ennek a pluralizmusnak a megjelenése Magyarországon a demokrácia fejlődését jelzi.

Ideológia és utópia

Az ideológia és utópia a mozgalmakban a célok megfogalmazásával összefüggő, de önálló szintje a politikai gondolkodásnak. A magyar mozgalmakban általában implicit, rendszerezetten ki nem fejtett gondolatrendszerek látják el ezt a funkciót, amelynek jelenlétét a politikai akciók stílusa, a célok minősége, a mozgalmak belső kommunikációja, vitái, vezető személyiségeik írásai együttesen mutatják meg (Zald-McCarthy 1987: 337–393). A Charta esetében az alkotó értelmiségi szövívők munkássága, szellemisége világosan dokumentálja azt a civil-liberális-demokrata szellemiséget, amely az akciók jól megtervezett

arculatát jellemzi. A LAÉT kevésbé tud „saját” értelmiségi elitet felmutatni, de markáns profilú vezetőinek nyilatkozatai és az akciók stílusa, valamint visszhangjuk a plebejus-demokratikus politikai kultúrát, a szociálisan elkötelezett „népi” igazságosság eszményét, a „morális” alapú ökonómia igényét sugallják, mindez párosul a tisztán képviseleti berendezkedéssel szembeállított közvetlen-demokratikus elemek hangsúlyozásával és a piacgazdaság szociális következményei elleni erőteljes tiltakozással. Az „ellenfél” a Charta esetében a politikai eliten belül a civil-liberális értékeket veszélyeztető irányzatok és támogatóik, a LAÉT-nál pedig a „szociális elkötelezettség” nélkül politizáló új elit. Ideológiájukban is tükröződő támogatottságukat tekintve, a Charta a politikai elit egyik irányzatának tömegtámogatással rendelkező mozgalma, a LAÉT pedig általában a politikai elittel mint egészszel szemben lépett fel, igazi „népi” tömegmozgalom kíván lenni. A Charta populizmustól mentes civil, a LAÉT pedig demokratikus-szociális populista mozgalom, s ennyiben szellemi-politikai orientációjuk alapján potenciálisan elég nagy különbség van közöttük, még akkor is, ha a jelenleg kormányzó politikai elit elleni tiltakozásuk pillanatnyilag inkább közösségüket sugallja. Mindkét típusú mozgalomnak vannak nemzetközi előzményei, és a rokon mozgalomtípusok elterjedtek a modern demokráciák mozgalmi szektorában, továbbá vannak bizonyos hagyományaik a korábbi magyar politikai gondolkodásban és kultúrában, sőt a hetvenes-nyolcvanas évek tiltakozó mozgalmaiban is.

A magyar *skinheadek* a mozgalom, illetve szubkulturális trend nemzetközileg elterjedt értékrendjét sajátos magyar tartalmakkal töltik ki. A sajátos ellenségekkel mellett egy részük a magyar politikai gondolkodás és politika rasszista, agresszív, fasiszta hagyományaihoz kapcsolódik jelképeiben és célkitűzéseiben egyaránt. A magyar *skinheadek* már a mozgalom másod-harmadgenerációját alkotják. Az *alternatív mozgalmak* ugyancsak nemzetközi trendekbe illeszkednek, de igyekeznek megtalálni a maguk kapcsolódási pontjait a magyar valósággal és a magyar anarchizmus hagyományaival. Megvannak az elődeik a nyolcvanas évek Magyarországon, amelyekkel szemben azonban már egy újabb politikai generációt képviselnek. Így mindkét mozgalomtípusról megállapítható, hogy több politikai generáció ifjúsági szubkultúrájában vannak jelen Magyarországon, „túlélték” a rendszerváltást, ami cáfolja azt az elképzelést, hogy létezésük teljesen függetleníthető a magyar társadalom belső problémáitól és igényeitől, s csupán külső hatások, avagy a hiányos és torz politikai lehetőségstruktúrák eredménye lenne. Jóllehet mindkét mozgalomtípus vonatkozásában minden bizonnyal marginális, szubkulturális jelenségről van szó, de kulturális-politikai hatásuk közvetítésével az aktivisták szűk körén túl is van bizonyos társadalmi-politikai relevanciájuk, elsősorban a fiatalok politikai szocializációjában. A *skinheadek* nem rendelkeznek saját „értelmiséggel”, azonban jelen vannak a tömegkultúrában. Az alternatívok viszont igen sok szálon kapcsolódnak a kulturális-tudományos élet olyan csoportjaihoz és személyiségeihez, amelyek, illetve akik multiplikáló szerepet játszanak ideológiájuk és

értékeik vonatkozásában. Mindkét mozgalomtípus jelentőségének megítélésénél figyelembe kell venni — közvetlenül politikai hatásuk és működésük mellett — jelenlétüket a mindennapi, a tömeg- és a „magas”-kultúrában és főleg az ifjúsági kulturális-művészeti életben.

A skinheadeknek és az alternatívoknak sok közös sajátosságuk mellett különböző és ellentétes az ideológiájuk és utópiájuk. A skinheadek rasszista, nacionalista, militarizált és hierarchikus társadalommodellje, az erőszak „macho” elfogadása és kultusza ellentétes az alternatív ideológiák és utópiák erőszakmentes, antimilitarista, a bázisdemokráciára és a szolidaritásra, valamint az ökológia és a feminizmus értékeire építő elképzeléseivel (Szabó 1989). Jóllehet az alternatív bázisdemokrácia és az ökológia-értelmezés bizonyos pontokon ütközik a képviselői demokrácia és a piacgazdaság gyakorlatával, azonban egyaránt érintkezik a „civil” (Charta) és a „népi” (LAÉT) demokratikus elképzelésekkel. A skinheadek társadalommodellje általában a modernizáció és a demokrácia tagadására épül fel. Az alternatívok beleillenek a „demokraták konszenzusába”, a skinheadek viszont nem. A skinhead és az alternatív társadalommodell elsősorban az erőszak és a tolerancia kérdésében áll szemben egymással demokráciaelméleti szempontból. Ugyancsak választóvíz az erőteljes nacionalizmus és a rasszizmus, amelyvel az alternatívok a tolerancia maximalizálásának, illetve a „globálisan gondolkodni–lokálisan cselekedni” elvénél a nemzetállam logikáját tagadó és az anarchista társadalomelméletekhez is kapcsolódó követelményét állítják szembe (Szabó 1992b). Az agresszív nacionalizmusukkal a skinheadek — mint a gyakorlati politikai kapcsolódás is mutatja — az ideológia síkján is az MDF-en és más keresztény-nemzeti pártokon belüli radikális „mozgalmárokhoz” állnak közel.

Az MDF „mozgalmáira” elsősorban a magyar populizmus, a „népi” hagyomány sajátosan értelmezett megújításának törekvése a jellemző, s így bizonyos rokonságot mutatnak a LAÉT populizmusával és a szélsőségesek esetében a skinheadek eszméivel is. Bizonyos modernizáció- és liberalizmus-kritikájuk még az alternatívokhoz is közelíti őket, fellelhető néhány közös vonás a piacgazdaság és a képviselői demokrácia bírálatában, és az újrafogalmazott „népi” gondolat nyit az ökológia felé. Idegen tőlük viszont a Charta „civil”-liberális és az alternatívok nemzetek feletti, a tolerancia maximalizálását valló gondolkodása. A liberálisok a saját párton belül is az ellenség táborához sorolódnak, s időnként még a mérsékelteteket sem kíméli a radikális kritika.

A „jó élet” valamilyen pozitív társadalommodellje látens utópiák és ideológiák formájában van jelen a formálódó magyar mozgalmi szektorban: a több értelmiségi kötődéssel rendelkező mozgalmaknál világosabban jelenik meg, a kevesebb vagy hiányzó értelmiség esetében a politikai stílusból és kultúrából rekonstruálható. Az „ideológiák és utópiák” differenciált szellemi spektruma jellemzi a mozgalmi szektort. A magyar politikai gondolkodás hagyományának megfelelően kevesebb a rendszerezettebb, önállóan kifejtett ideológikus, elméleti igényű dokumentum, viszont jól körülhatárolható politikai kultúrák és stílusok

jelenítik meg a meglévő ideológiai irányzatokat. A rendszerváltás a liberális demokrácia és a piacgazdaság korábbi hagyományaira, illetve a mai nyugati modelljeire orientált politikai irányzatokkal nem kedvezett az önálló politikai ideológiák megfogalmazásának, és ez ellen hatott a marxizmus-leninizmus hosszú ideig dogmatizált ideológia-központúsága is. Így a magyar mozgalmak inkább a programok, a publicisztika, a kulturális-művészeti és szimbolikus manifesztációk, illetve a politikai stílus és kultúra síkján fogalmazzák meg pozitív társadalommodelljüket és a fennálló társadalmi-politikai rendszer kritikáját.

EXTERN TÉNYEZŐK

A politikai-adminisztratív ellenőrzés

A társadalmi mozgalmak politikai-adminisztratív ellenőrzésének és a politikai rendszer reakcióinak Joachim Raschke (1985: 354–359) nyomán két ideáltípust különíthetjük el, az ún. *elhárítást* és a *szelektív-reformista toleranciát*.

Az elhárítás magának a mozgalomnak többnyire erőszakos kiiktatását jelenti, a mozgalom alapjául szolgáló társadalmi igényekre és problémákra való tartalmi reagálás nélkül. Főszereplői az államhatalom szervei és az állami erőszakszervek: a titkosszolgálatok, a politikai és az általános rendőrség, a különféle fegyveres erők és a bíróságok. Tiszta típusait a totalitárius rendszerek jelentik, ahol teljes „mobilizációs stop” van érvényben a hivatalos szférán kívülről jövő társadalmi kezdeményezések számára. De a társadalmi öntevékenységet az elhárításra épülő rendszerekben sem lehet teljesen felszámolni, és a mozgalmak bizonyos típusait akár a rendszer saját ideológiájával és normáival ellentétesen is tolerálják valamilyen formában.

A szelektív-reformista ellenőrzés a társadalmi problémák részleges megoldására, a tiltakozóknak a rendszerbe való kooptálására és integrálására, illetve bizonyos követeléseik elfogadására és teljesítésére törekszik. Főszereplői a képviselői és az igazgatási szervek és a különböző társadalmi-politikai érdekképviselőket ellátó szervezetek. Tiszta típusai a modern demokráciák.

A két ellenőrzéstípus persze csak papíron létezik tisztán, valós esetekben az elhárítás és a szelektivitás valamilyen kombinációja érvényesül. Vannak mozgalmak, amelyek esetében minden demokráciában szükséges az állambiztonsági informálódás és adott esetben az állami erőszak felhasználása visszaszorításukra (Marx 1979). Így bizonyos mozgalmakkal mindenütt foglalkoznak információszerzés céljából a különböző civil és katonai titkosszolgálatok, hiszen meghatározott társadalmi-politikai válsághelyzetben erőszak-alkalmazás révén kell stabilizálni a társadalmi-politikai rendet, márpedig ilyen válsághelyzetekben a mozgalmak egyes típusainak mobilizációja valószínűsíthető. A mozgalmak tiltakozó akcióival állandóan kapcsolatba kerül a rendőrség,

néha pedig más fegyveres erőket is felhasználnak megmozdulásaik ellen, még a modern demokráciákban is. A mozgalmi tiltakozással kapcsolatos jogviták és jogsértés esetén nagyon jelentős a különböző típusú és szintű bíróságok szerepe, főleg az állampolgári engedetlenség megítélésében.

Magyarországot az elhárítás rendszerének alkalmazása csak a legsötétebb sztálinista időszakban, illetve 1956 után néhány évig jellemezte. Ezt követően a hatvanas évektől egyre inkább erősödtek a szelektív tolerálás elemei. Ez a fejlődés azonban csak a pártelit mindenkor visszavonható engedménye volt, és nagyon határozott korlátokba ütközött a tolerancia (mindenféle tüntetés erőszakos felszámolása, a mozgalmi szervezetek és hálózatok nyilvános és legális működésének tilalma stb.). Csak a rendszerváltás folyamán, illetve azt követően intézményesítették és szabályozták normatív módon a szelektív–reformista tolerancia elveit, és teremtették meg politikai–adminisztratív feltételeit. Ma tehát a politikai–adminisztratív ellenőrzés Magyarországon a frissen kialakított szelektív toleranciára épül föl, azonban az elhárításnak masszív hagyományai vannak jelen a politikai–adminisztratív ellenőrzést gyakorló apparátusokban, és a társadalom nagy többségének politikai szocializációját is az ilyen típusú élmények határozzák meg, ami lehetővé teszi az elhárítás továbbélését bizonyos szegmensekben és szervezeti kultúrákon belül. A különféle új politikai irányzatok és a megújuló állami–adminisztratív intézmények feladata a különböző mozgalmak tiltakozó akciói feletti ellenőrzés stratégiáinak és a reakcióknak a kialakítása, és ezen belül különösen érzékeny kérdés az elhárítás továbbra is szükséges mértékének és formájának a meghatározása.

Túlzás volna azonban a magyar politikai–adminisztratív ellenőrző szervektől az elhárítás és a szelektív tolerancia olyan egyensúlyának kialakítását elvárni, amely a modern demokráciákban is csak tendenciaként létezik. Mint a nyugati mozgalmak elemzői rámutattak, az ott már régóta fennálló liberális jogi szabályozás és a más minőségű politikai kultúra ellenére állandó vitakérdés a politikai–adminisztratív ellenőrzés és reakció szerepe a mozgalmakkal kapcsolatosan (Neue soziale 1988; Raschke 1985: 359–363). Ezt a problémát persze elsősorban maguk a mozgalmak és aktivistáik tartják ébren, de szerepel a téma a szélesebb nyilvánosságban, sőt eltérő és ellentétes a megítélése néhol még a politikai–adminisztratív ellenőrzés szervein belül is (ilyen tipikus eltérés sőt olykor konfliktus támad a rendőrség vezetői és a rendőrök szakszervezetének véleménye között). A politikai–adminisztratív ellenőrzés stílusa gyorsan változhat akár egy adott konfliktuson belül is, nem beszélve arról, hogy eltérő mércéket alkalmaznak a különféle mozgalmakra és konfliktusokra. A tiltakozás kultúrája szempontjából persze világosak a választóvonalak a tüntetési jog szabályait megtartó, avagy szándékosan megsértő mozgalmi stratégiák között.

Ebben a vonatkozásban Magyarországon főleg a *Charta* nagylétszámú rendezvényeinek erőszakmentes megszervezése a jog előírásain túlmutató, a spontán kollektív cselekvést szabályozó fegyelem és együttműködés pozitív példáit nyújtotta. A másik végletet a *skinheadek* tiltakozása

és illegálisan előkészített erőszakos akcióik példázzák, és az *MDF radikálisai*, akik legális, de eldurvult és eszkalációra hajlamos tüntetéseket szerveztek például a TV és a Rádió azóta leváltott vezetői ellen. Mindkét utóbbi mozgalomnak megvan a maga „története” a tiltakozás erőszakmentes, demokratikus kultúrájának szándékos szétzilálásában, így a skinheadeké a már régóta ismétlődő erőszakos „fajvédő” akciókban, az MDF-radikalizmusé pedig a taxisblokádnak elleni tüntetésben. A skinheadek és az MDF-radikálisok nem önmagában azzal jelentenek veszélyt a tiltakozás kultúrájára, hogy megsértik, hiszen a nyugati demokráciák gyakorlatában is rendszeresen megteszik ezt a különféle mozgalmak, a tiltakozási kultúra egésze emiatt még sem kerül veszélybe. A társadalmi mozgalmak politikai-adminisztratív ellenőrzése olyan feladat, amelyet a hatóságoknak és a tiltakozóknak egyaránt meg kell tanulniuk a modern demokráciákban, és ez a tanulási folyamat mindkét oldalon tévedések és eredmények sorozata. A probléma az, ha valahol hiányzik a tanulási készség, és ez sajnos előfordulhat mind a hatóságok, mind pedig a mozgalmak oldalán, ezért kell ezen a területen a nyilvánosságnak állandóan éberrel őrködni és megfelelő kritikus tömeget felvonultatnia mindkét oldal ellenőrzésére. Ilyen reakciók voltak nálunk a „Tégy a gyűlölet ellen!” kampány, vagy a „Fekete Doboz” bizonyos dokumentációi és az „Amnesty International” támogatása. A nyugati demokráciákban elterjedt, „A polgárok figyelik a rendőrséget” típusú kezdeményezések nálunk még nem bontakoztak ki igazán.

Magyarországon több konfliktus előtérbe állította azt a problémát, hogy megfelelő-e a kormányzó pártok, különösen az MDF politikai reakciókészsége a társadalmi tiltakozásra, illetve ezzel összefüggésben a politikai-adminisztratív ellenőrzés szervei felett gyakorolt politikai ellenőrzés ellentmondásosságát. A flexibilis politikai reakciókészség hiányát széles körben tudatosította a *LAÉT* népszavazási kampányának fogadtatása. Az adminisztratív reagálás mind a szociális elkötelezettségű gazdaságpolitika, mind pedig a közvetlen demokrácia vonatkozásában felmerült igényekre azt mutatta, hogy a kormányzat nem volt kész és képes a mozgalom által megfogalmazott követeléseknek még rituális módon történő elfogadására sem. Ezzel szemben éppen hogy túlzott nyitottságot és flexibilitást figyelhetünk meg a kormányzati reagálásban a *skinheadek* politikai akcióival szemben. A *Charta*, vagy a „Tégy a gyűlölet ellen” kampánya ezen a ponton megkísérli a „demokraták konszenzusát” helyreállítani, azonban — a mai német, osztrák példákkal ellentétben — hiányzik a vezető kormánykörök részéről az ilyen civil mozgalmak demonstratív támogatása.

A politikai lehetőségek struktúrája

A mozgalmak politikai terét a demokráciákban a politikai lehetőségstruktúra következő elemei határozzák meg (Kitschelt 1986):

- a) a politikai rendszer nyitottsága-zártsága
- b) a politikai szövetségek stabilitása

- c) a potenciális szövetségesek és támogatók jelenléte
- d) az elit nyitottsága és toleranciája a tiltakozással szemben
- e) a kormányzat politikai-adminisztratív ellenőrzési és végrehajtási képessége.

A politikai tiltakozással kapcsolatos konfliktusokban az első szabadon választott kormányzat meglepő zártságot és elhárító attitűdöt mutatott a taxisblokád idején a megfogalmazott társadalmi igényekkel szemben, hogy azután „gyengének” mutatkozzék saját politikájának és célkitűzéseinek érvényesítésében. Ehhez a kudarchoz hozzájárult a politikai lehetőségstruktúra nyitottsága — amely azóta tovább nőtt —, a megosztottság a politikai eliten belül, és a politikai koalíciók, így többek között a kormánykoalíció, valamint a kormány és az ellenzék közötti együttműködés instabilitása, továbbá a mozgalmak követeléseire nyitott potenciális politikai támogatók (pártok, szakszervezetek stb.) könnyen elérhető volta. A kormányzati politika merev stílusa a politikai lehetőségstruktúra nyitottsága és flexibilitása következtében így szükségképpen „gyengítette” a kormányzat politikacsinalási képességét a különféle éles belpolitikai konfliktusokban (médiák, taxisblokád, fajüldöző atrocitások stb.) a tiltakozókkal (MDF-radikálisok, taxisok és támogatóik, bőrfejűek) szemben. A kormányzati politikának ez az attitűdje a politikai lehetőségstruktúra adott szerkezetének teljes ignorálására épül, hiszen sokkal inkább a flexibilis, szelektív reagálás felelne meg a valóságos helyzetnek és lehetőségeknek, nem pedig a folytonosan kudarcba fulladó „keménykedés”.

A másik probléma a szelektív tolerancia politikai kritériumainak kialakításában és érvényesítésében van: ebben tükröződik a kormány-ellenzék megosztottság, de figyelmen kívül marad a parlamenti pártokon messze túlmutató „demokrata konszenzus” létrehozása, ami fölöttébb kívánatos lenne a politikai tiltakozás kultúrájának intézményesítése szempontjából. Sőt, a kormányzó pártok sajátos szelekciós kritériumainak érvényesülése még a közhatalom semlegességét és az erőszakmonopólium egyenlő feltételek melletti alkalmazását is kérdésessé tette bizonyos esetekben (skinheadek, médiaháború stb.). A „demokraták konszenzusát” kialakítani kívánó civil kezdeményezések sem élvezik a kormányzó pártok támogatását. Ma már persze szerencsére nem áll fenn az a korábbi politikai berendezkedést jellemző állapot, amelyben a kormányzat preferenciái „hivatalos” álláspontként érvényesültek az összes társadalmi-politikai szervezettel szemben. A kormányzati álláspont ma az egyik, valószínűleg igen lényeges eleme a sok és egymást keresztező, erősítő avagy gyengítő politikai reakciónak, amelyek a társadalmi-politikai szervezetek pluralitásából keletkeznek és érvényesülnek a nyilvánosság közvetítésével.

A *Charta* és a *LAÉT* a hiányzó vagy felületi kormányzati reagálással ellentétben széles körű visszhangot keltett a nyilvánosságban és a különféle társadalmi-politikai szervezetek részéről. Az *MDF-radikálisok* „mozgalmára” viszont komoly kormányzati reakciók érkeztek, nem beszélve a párton belüli konfliktusokban játszott szerepükről, és jelen-

tőségüknek megfelelően reagáltak rájuk itthon és külföldön is a nyilvánosság és a politikai élet különféle aktorai. A *skinheadek* botrányos „politizálása” széles körű és vegyes reakciókat keltett a kormányzatban, a nyilvánosságban és a legkülönbébb társadalmi-politikai szervezetekben. Az *Alternatív Hálózat* különféle kezdeményezéseinek egyes akciói a szubkulturális nyilvánosságban, és néhány társadalmi-politikai szervezetben keltettek valamiféle reakciót. Ezeknek a reagálásoknak a jellegét és eltéréseit a tartalom-minőség (támogatás, tiltás, tűrés), a gyorsaság (késlekedő, azonnali, elsietett), az intenzitás és a tartam (eseti, rendszeres, állandó, átmeneti) vonatkozásában kellene jellemeznünk ahhoz, hogy világosan kijelölhessük a különféle mozgalmak „helyi értékét” a kormányzat, a nyilvánosság és a különféle társadalmi-politikai szervezetek reakcióiban.

Összefoglalva eddigi fejtegetéseinket, azt állapíthatjuk meg, hogy a mozgalmi szektor már nálunk is betölti a demokratikus politikai rendszer egészének funkcionálása szempontjából alapvető szerepét, azt, hogy új politikai témákká és politikai döntésekké formálja az új társadalmi igényeket a tiltakozás révén kialakuló társadalmi-politikai konfliktusok folytonos megoldásának kényszerével. Magyarországon a monolitikus hatalomgyakorlás felbomlásztásával létrejött a politikai lehetőségstruktúrának az a dinamikus erőtere, amely a plurális demokráciákat jellemzi. A politikai pluralizmus fenntartásának és a demokratizálódásnak pedig nélkülözhetetlen feltétele, hogy kialakuljon a mozgalmi szektor különféle és ellentétes társadalmi-politikai tiltakozó mozgalmainak erőszakmentes, demokratikus tiltakozási kultúrája, amely azonban csak úgy működhet igazán, ha a jogi szabályozáson túl, a magyar politikai kultúra releváns szegmenseiben elfogadottá válik az erőszakmentes politikai tiltakozás, és kezelésére kialakulnak a politikai készségek a politikai-adminisztratív ellenőrzés szerveinél és a politikai rendszer reakcióképes aktorainál, amelyek a szelektív tolerancia maximuma és az elhárítás szükséges minimuma között kijelölik a mozgalmak tiltakozási potenciálja számára nyitva álló politikai tér folyton változó határait.

A tiltakozási kultúra kialakítása ezért a társadalom egészének és a politikai rendszer minden szereplőjének közös ügye, olyan kihívás, amely a meglévő, és persze továbbfejlesztésre szoruló, de kiindulópontként megfelelő jogi szabályozás továbbfejlesztése mellett az íratlan szabályok, magatartásformák és értékek egész sorának kidolgozását és kölcsönös elfogadásának követelményét támasztja a demokrácia és a pluralizmus fenntartásának és továbbfejlesztésének szükségességét vállaló politikai erők számára. A „demokraták konszenzusának” létrehozása nélkül, amelynek tendenciájában részes mindenki, aki alapjában képes és kész elfogadni az erőszakmentes politikai tiltakozást bármely politikai célkitűzés érdekében, csak korlátozott előrelépésre lehet számítani ezen a területen. Ez a konszenzus azonban magától nem jön létre, hanem kölcsönös tanulási folyamatok és tudatos tanulási stratégiák, valamint a folytonos konfliktusmegoldási gyakorlat talaján alakul majd ki.

HIVATKOZÁSOK

- Bilecz Endre 1987. A magyar társadalmi mozgalmak fejlődéséről. *Ifjúsági Szemle*, 4.
- Bozóki András 1992. Democrats Against Democracy? Civil Protest in Hungary since 1990. In: Szoboszlai György (ed.) *Flying Blind*. Budapest: HPSA 382–397.
- Bozóki András–Kovács Éva 1991. A politikai pártok megnyilvánulásai a sajtóban a taxisblokáid idején. *Szociológiai Szemle*, (Vol. 1) 1.
- Csapody Tamás (szerk.) 1991. *Az állampolgári engedetlenség helye az alkonnányos demokráciákban*. Budapest: T-Twins
- Diani, Mario–Ron Eyerman (eds.) 1992. *Studying Collective Action*. London: Sage
- Ebert, Theodor 1983. *Gewaltfreier Aufstand*. Waldkirch: Waldkircher
- Gábor Kálmán (szerk.) 1992. *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szeged: MIHKT
- Gamson, William A. 1975. *The Strategy of Social Protest*. Dorsey Homewood, Ill.
- Kitschelt, Herbert P. 1986. Political Opportunity Structures and Political Protest. *British Journal of Political Science*, (Vol. 16), 1.
- Lo, Clarence 1982. Countermovements and Conservative Movements in the US. *Annual Review of Sociology*, 8.
- Marx, Gary T. 1979. The Agent Provocateur and the Informant. *American Journal of Sociology*, (Vol. 80), 2.
- Medien und Neue soziale Bewegungen 1989. *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen*. (Vol. 2), 1.
- Misztal, Bronislaw 1993. A tiltakozás politikája. *Politikatudományi Szemle*, (Vol. 2) 3.
- Molotch, Harvey 1979. Media and Movements. In: Mayer N. Zald–John D. McCarthy (eds.) *The Dynamics of Social Movements*. Cambridge Mass: Winthrop
- Neue soziale Bewegungen und soziale Kontrolle 1988. *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen*. (Vol. 1) 4.
- Oberschall, Anthony 1978. The Decline of the 1960's Social Movements. In: Louis Kriesberg (eds.) *Research in Social Movements*, (Vol. 1) Greenwich: JAI Press.
- Papcke, Sven 1973. *Progressive Gewalt*. Frankfurt am Main: Fischer
- Pross, Harry 1971. *Protest*. Berlin: Luchterhand
- 1992. *Protestgesellschaft*. München: Artemis-Winkler
- Rácz József 1989. *Ifjúsági szubkultúrák és fiatalkori „devianciák”*. Budapest: Magyar Pszichiátriai Társaság
- 1992a Kortárs csoportok és politikai szocializáció. In: Csepeli György–Kéri László–Stumpf István (szerk.) *Állam és polgár*. Budapest: MTA PTI 201–213.
- 1992b *Ifjúsági szubkultúrák*. Budapest: MTA PTI 97–109.
- Rammstedt, Otthein 1978. *Soziale Bewegung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Raschke, Joachim 1985. *Soziale Bewegungen*. Frankfurt am Main: Campus
- Rucht, Dieter 1987. Zum Verhältnis von sozialen Bewegungen und politische Parteien. *Journal für Sozialforschung*, (Vol. 27) 3–4.
- Scherer, Klaus-Jürgen 1988. *Jugend und soziale Bewegung*. Opladen: Leske
- Szabó Máté 1984. *A forró ősz. Békemozgalom, politikai tiltakozás, ellenállás az NSZK-ban*. Budapest: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó
- 1990. A feledés és az emlékezés desztalinizálása. In: Balla Bálint (szerk.) *Kifelt a szálalinizmusból*. Budapest: Protestáns Magyar Szabadegyletem
- 1991a Changing Patterns within the Mobilization of Alternative Movements in Hungary. In: György Szoboszlai (ed.): *Transformations to Democracy*. Budapest: HPSA.
- 1991b Társadalmi mozgalmak a rendszerváltásban. *Társadalmi Szemle*, 11.
- 1992a The Taxi Driver Demonstration in Hungary—Social Protest and Policy Change. In: Szoboszlai György (ed.) *Flying Blind*. Budapest: HPSA

-
- Szabó Máté 1992b *Társadalmi mozgalom és politikai hatás*. Budapest: Politikai Kultúráért Alapítvány
- 1993a A taxisblokádnak és utóélete-kihívás a társadalomtudományok számára. *Szociológiai Szemle*, 1.
- 1993b *Alternatív mozgalmak Magyarországon*. Budapest: Gondolat
- (szerk.) 1989. *Politikai ökológia*. Budapest: Bölcsész Index
- Tilly, Charles 1978. *From Mobilization to Revolution*. New York: Random House
- Turner, Ralph H.–Lewis M. Killian 1987. *Collective Behavior*. Englewood Cliffs: Prentice Hall
- Zald, Mayer–N. McCarthy 1987. *Social Movements in an Organizational Society*. New Brunswick: Transaction